तुलनात्मक शासन
आणि
राजकारण

के’सागर । प्रा. व्ही. बी. पाटील

केंद्र लोकसेवा आयोगाचे तद्वतच,
नेट–सेट परीक्षांचे परीक्षार्थी आणि
पदवी व पदव्युत्तर परीक्षांचे विद्यार्थी यांना
अत्यंत उपयुक्त असा सर्वसमावेशक संदर्भ–

तुलनात्मक शासन आणि राजकारण

के'सागर • व्ही. बी. पाटील

के'सागर पब्लिकेशन्स

Published By
Sau. Shobhadevi Kshirsagar
K'Sagar Publications
'Suvarna Shilpa', 444/1 Shaniwar Peth,
Adjacent to Rajmachikar Flour Mill,
Near Dakshinabhimukhi Maruti Temple,
Pune - 411 030
☎ : 24450125, 24455435 Fax : 91-020-24453065
Email : arva_ksagar@yahoo.co.in
Website : www.ksagar.com

© K'Sagar Publications, Pune : 2012
Thoroughly Revised Fourth Edition : 2019
ISBN 978-93-847-30-63-5

The name K'Sagar is registered under the trade marks Act, 1999

Printed at
Shiva-Samartha Printers
Dhayari, Pune

Typesetting
K'Sagar Publications, Pune

Cover Design
K'Sagar Publications, Pune

Price : ₹ 225/-

Our Firms	K'Sagar Book Centre	K'Sagar's House of Books	K'Sagar's House of Books
	Appa Balwant Chowk, Pune - 411 002, ☎ (020) 24453065, 9823121395, 9545567862 / 63	Satya-ganesh Sankul, 102, Budhwar Peth, Jogeshwari Mandir Lane, Pune - 411 002, ☎ (020) 24465650, 9923810566	39/1, Durga Chambers, Jogeshwari Mandir Lane, Pune - 411 002, ☎ (020) 24483166, 9923906500, 8087722277

Due care has been taken to ensure that the information provided in this book is correct. However, the authors and the publishers bear no responsibility for any damage resulting from any inadvertent omission or inaccuracy in the book.

K'सागरीय...

केंद्र लोकसेवा आयोगाच्या मुख्य परीक्षेच्या वैकल्पिक विषयांवर अभ्यासक्रमानुसार रचना केलेली मराठी माध्यमातील पुस्तके काल-परवापर्यंत उपलब्ध नव्हती. अशा पुस्तकांच्या अभावी या विषयांचा अभ्यास करताना विद्यार्थिमित्रांना कोणकोणत्या अडचणींचा सामना करावा लागतो, याचा अनुभव मी स्वतः अन् तोही अनेक वर्षे घेतलेला आहे. महाविद्यालयीन स्तरावरील तथाकथित 'टेक्स्ट' म्हणून संबोधिली जाणारी पुस्तके केंद्र लोकसेवा आयोगाची परीक्षा देणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या दृष्टीने अतिशय तोकडी पडतात. अनेकदा संबंधित पुस्तकाच्या लेखकांचे ज्ञानही पदवी वा पदव्युत्तर परीक्षा देताना त्यांनी जो काही अभ्यास केलेला असतो तितकेच मर्यादित राहते आणि तेथेच थांबलेले असते; त्यामुळे आयोगाची परीक्षा देणाऱ्या विद्यार्थ्यांची गरज पुरी करण्यास आणि त्यांची ज्ञानक्षुधा भागविण्यास ती अपुरी पडतात, ही बाब लक्षात घेऊन प्रकाशनाने मुख्य परीक्षेतील अनिवार्य तद्वतच वैकल्पिक विषयांवर अभ्यासक्रमानुसार रचना केलेली एक ग्रंथमालिका साकारण्याचा प्रकल्प हाती घेतला आहे.

राज्यशास्त्र या वैकल्पिक विषयाच्या दुसऱ्या पेपरमधील 'तुलनात्मक राज्यशास्त्र' किंवा 'तुलनात्मक राजनीती' या विभागाच्या अभ्यासक्रमानुसार रचना केलेला प्रस्तुतचा संदर्भ हे या मालेतील एक पुष्प होय.

या संदर्भाची रचना साकारताना प्रस्तुतचा संदर्भ केंद्र लोकसेवा आयोगाच्या मुख्य परीक्षेसाठी तर उपयुक्त ठरावाच पण पदवी वा पदव्युत्तर परीक्षांचा अभ्यास करणाऱ्या विद्यार्थ्यांनाही तो उपयुक्त ठरावा व आपल्या परीक्षेची तयारी करतानाच केंद्र लोकसेवा आयोगाच्या मुख्य परीक्षेचीही तयारी करणे त्यांना सहजगत्या शक्य व्हावे, असा समन्वयीत दृष्टिकोन अंगीकारला आहे.

के'सागरीय परिवारातील प्रा. व्ही. बी. पाटील यांच्यासारख्या राज्यशास्त्र या विषयातील गाढ्या व्यासंगी व अभ्यासू सुहृदाच्या सहयोगातून व बहुमोल योगदानातून प्रस्तुतचा संदर्भ साकारला आहे. या ग्रंथाच्या लेखनकार्यात प्रा. पाटील यांनी घेतलेले परिश्रम, त्यांचा प्रदीर्घ अध्यापन अनुभव आणि अव्याहत व्यासंग यांचा प्रत्यय आपणास पुस्तकाच्या पानापानांतून आणि ठायी ठायी आल्याशिवाय राहत नाही. या ग्रंथाच्या यशाचे श्रेय निर्विवादपणे प्रा. पाटील यांच्या व्यासंगी लेखणीच्या सहज आविष्कारासच द्यावे लागेल.

जास्तीत जास्त परीक्षाभिमुख रचना; पूर्वीच्या प्रश्नपत्रिकांमध्ये कोणत्या प्रकरणांना किती महत्त्व दिले गेले आहे, हे विचारात घेऊन त्या त्या प्रकरणाला दिले गेलेले महत्त्व; महत्त्वाच्या प्रश्नांच्या उत्तरांच्या गाभ्याशी स्थिरावणारी प्रकरणरचना व नेहमीची साधी, सोपी भाषा ही या पुस्तकाची वैशिष्ट्ये माझ्या विद्यार्थिमित्रांना निश्चितच भावतील, यात शंकाच नाही.

आपलाच,

व्ही. एस. क्षीरसागर

(K'Sagar)

अनुक्रमणिका

१. तुलनात्मक राज्यशास्त्र व शासनसंस्था १

- तुलनात्मक राज्यशास्त्र अर्थ व व्याप्ती
- तुलनात्मक राज्यशास्त्राची वैशिष्ट्ये
- तुलनात्मक शासनसंस्था आणि तुलनात्मक राज्यशास्त्र
- तुलनात्मक राज्यशास्त्राच्या मर्यादा
- तुलनात्मक राज्यशास्त्राच्या अध्ययनाचे प्रमुख दृष्टिकोन
- पारंपरिक दृष्टिकोन
- व्यवस्था दृष्टिकोन
- रचनात्मक कार्यवादी दृष्टिकोन
- वर्तनवादी दृष्टिकोन
- उत्तरवर्तनवादी दृष्टिकोन

२. राजकीय विकास व राजकीय आधुनिकीकरण ३४

- राजकीय विकास
- राजकीय विकास : ल्युसियन पाय यांची मते
- राजकीय विकास : आल्मंड यांचा दृष्टिकोन
- राजकीय विकास : सॅम्युअल हंटिंग्टन यांचा दृष्टिकोन
- फ्रेड रिग्ज यांचे विचार
- केनेथ ऑर्गन्स्की यांचा दृष्टिकोन
- राजकीय विकासाचे निर्देशक
- राजकीय विकासाचा मार्क्सवादी सिद्धान्त
- सिद्धान्ताची मांडणी करण्यातील अपयश
- राजकारणाचे वास्तव स्वरूप समजून घेण्यातील अपयश
- राजकीय आधुनिकीकरण
- ल्युसियन पाय यांच्या मते राजकीय आधुनिकीकरणाची वैशिष्ट्ये
- राजकीय आधुनिकीकरणाच्या अवस्था
- राजकीय आधुनिकीकरण आणि राजकीय व्यवस्था

३. राजकीय सामाजीकरण ५२

- राजकीय सामाजीकरण
- राजकीय सामाजीकरणाची वैशिष्ट्ये
- राजकीय सामाजीकरणाचे महत्त्व
- राजकीय सामाजीकरणाचे प्रकार
- राजकीय सामाजीकरणाची साधने

४. राजकीय संस्कृती आणि संसूचन ६६

- राजकीय संस्कृती
- राजकीय संस्कृतीचे आधार किंवा घटक
- राजकीय संस्कृतीचे वर्गीकरण
- राजकीय संस्कृती दृष्टिकोनाचे परीक्षण
- राजकीय संसूचन
- कार्ल ड्वाईश यांचा राजकीय संसूचन सिद्धान्त
- राजकीय संसूचनाचे मार्ग

५. राज्यघटनावाद ८५

- राज्यघटनावाद
- राज्यघटनावादाची वैशिष्ट्ये
- युनायटेड किंग्डममधील राज्यघटनावाद
- अमेरिकेतील राज्यघटनावाद
- फ्रान्समधील राज्यघटनावाद
- स्वित्झर्लंडमधील राज्यघटनावाद

६. संघराज्यवाद १०७

- शासनसंस्थेच्या सत्तेची विभागणी
- संघराज्य पद्धती
- अमेरिकेचे संघराज्य
- अमेरिकेच्या संघराज्याची वैशिष्ट्ये
- स्वित्झर्लंडचे संघराज्य
- स्वित्झर्लंडच्या संघराज्याची वैशिष्ट्ये
- संघराज्यांपुढील आधुनिक काळातील आव्हाने
- स्विस संघराज्यातील केंद्रीकरणाच्या प्रवृत्ती
- संघराज्य पद्धतीचे भवितव्य

७. तुलनात्मक शासन : कार्यकारी मंडळ १२५

- ब्रिटिश संसदीय पद्धतीची प्रमुख वैशिष्ट्ये
- अमेरिकेच्या अध्यक्षीय पद्धतीची वैशिष्ट्ये
- फ्रान्सच्या अध्यक्षीय पद्धतीचे स्वरूप
- स्वित्झर्लंडच्या शासनपद्धतीचे स्वरूप
- ब्रिटिश कार्यकारी मंडळाचे स्वरूप
- इंग्लंडचा राजा
- मंत्रिमंडळ
- मंत्रिमंडळाची कार्ये
- इंग्लंडचा पंतप्रधान
- पंतप्रधानाचे अधिकार व कार्ये
- पंतप्रधानाचे स्थान
- अमेरिकेचा अध्यक्ष
- अध्यक्षाचे अधिकार व कार्ये
- उपाध्यक्ष
- अमेरिकेचा अध्यक्ष व इंग्लंडचा पंतप्रधान
- स्वित्झर्लंडच्या कार्यकारी मंडळाची ठळक वैशिष्ट्ये
- इंग्लंड व स्वित्झर्लंडची शासनपद्धती
- अमेरिका व स्वित्झर्लंडची शासनपद्धती
- फ्रान्सच्या कार्यकारी मंडळाची वैशिष्ट्ये

- अमेरिका व फ्रान्स यांच्या कार्यकारी मंडळाची तुलना
- इंग्लंडचे कार्यकारी मंडळ व फ्रान्सचे कार्यकारी मंडळ
- काही राष्ट्रांचे प्रमुख- तुलनात्मक अभ्यास तक्ता

८. तुलनात्मक शासन : कायदेमंडळ १६२

- कायदेमंडळ
- इंग्लंडचे कायदेमंडळ
- हाऊस ऑफ लॉर्डस्
- हाऊस ऑफ कॉमन्स
- हाऊस ऑफ कॉमन्सचे अधिकार व कार्ये
- हाऊस ऑफ लॉर्डस्चे अधिकार व कार्ये
- हाऊस ऑफ लॉर्डस्चे प्रयोजन
- सिनेट
- सिनेटचे अधिकार व कार्ये
- प्रतिनिधिगृह
- अमेरिकेत सिनेटला महत्त्व का प्राप्त झाले?
- कौन्सिल ऑफ स्टेटस् किंवा राज्यसभा
- नॅशनल कौन्सिल किंवा राष्ट्रीय सभा
- फेडरल असेंब्लीचे अधिकार व कार्ये
- द्विगृही कायदेमंडळ
- संसदेचे अधिकार व कार्ये
- अमेरिकेच्या सिनेटची इतर देशांच्या वरिष्ठ सभागृहांशी तुलना
- संसदीय व अध्यक्षीय पद्धतींमधील कायदेमंडळांचे स्थान
- काही प्रमुख कायदेमंडळांच्या तुलनात्मक अध्ययनाचा तक्ता किंवा तुलनात्मक अभ्यासाविषयी एक संक्षिप्त दृष्टिकोन

९. तुलनात्मक शासन : न्यायमंडळ २००

- न्यायमंडळाच्या स्वातंत्र्याचे महत्त्व
- इंग्लंडमधील न्यायालयांची रचना
- न्यायालयांचे प्रकार
- फौजदारी न्यायालये
- दिवाणी न्यायालये
- खास खटल्याची न्यायालये
- कायद्याचे अधिराज्य
- सर्वोच्च न्यायालय
- न्यायालयीन पुनर्विलोकन
- न्यायालयीन पुनर्विलोकनाच्या अधिकाराचे परीक्षण
- स्वित्झर्लंडचे न्यायमंडळ
- फेडरल ट्रायब्युनल
- फेडरल ट्रायब्युनलचे अधिकार व कार्ये
- सर्वसाधारण न्यायालय
- प्रशासकीय न्यायालये
- प्रशासकीय न्यायालयांचे गुण-दोष
- प्रशासकीय कायदा
- प्रशासकीय कायद्यांसंबंधीचे डायसी यांचे विचार
- प्रशासकीय कायद्याच्या वाढीची कारणे
- कायद्याचे अधिराज्य व प्रशासकीय कायदा
- काही प्रमुख देशांतील राजकीय पक्षपद्धतीच्या तुलनात्मक अध्ययनाचा तक्ता